

PROBLÉM KRÁSNA A NIEKTORÝCH ESTETICKÝCH KATEGÓRIÍ

MARIAN VÁROSS

Roku 1959 vyšla v preklade Viktora Kochola monografia sovietskeho estetika V. V. Vanslova *Problém krásna* (Slovenský spisovateľ, 1959, strán 292, viaz. Kčs 25,40). Táto práca nadhadzuje toľko základných problémov, aktuálnych v marxistickej estetike, že jej treba venovať podrobnejšiu analýzu. Namiesto informatívneho referovania o jednotlivých kapitolách sústredíme sa na tri vybrané okruhy otázok, riešených V. V. Vanslovom, pričom ich budeme konfrontovať so súčasnými názormi niektorých sovietskych a našich autorov. Keďže Vanslovova kniha je jednou svojou časťou kriticky zahrozená proti monografii sovietskeho estetika A. I. Burova *Estetická podstata umenia*, ktorá vyšla v slovenskom preklade roku 1957, použijeme túto príležitosť i na to, aby sme komentovali aj základné názory Burovove.

Vanslovova kniha sa delí na šesť kapitol. I. Spoločensko-historická podstata krásna (tu sa rieši otázka povahy estetických kvalít vo všeobecnosti). II. Objektívnosť krásna. III. Absolútne kritérium krásna (problémy estetického hodnotenia). IV. Kategória krásna v porovnaní s príbuznými kategóriami (príjemno, užitočno, pravda, dobro atď.). V. Krásno v prírode a v spoločenskom živote. VI. Krásno a umenie (sem autor zahrnul estetické problémy umenia — otázku podstaty, predmetu a funkcií umenia, otázku estetických ideálov, umeleckej formy, „nesmrteľnosti“ umenia a napokon vzťah medzi estetickým a umeleckým).

Najviac pozornosti venuje autor problému estetických kvalít a objektívnosti krásna. V priebehu textu, a najmä v poslednej kapitole, vyjadruje sa však aj k otázkam, ktoré presahujú zvolenú tému. To nie je kniha na škodu (lebo čitateľ dostáva problém krásna začlenený do širších estetických súvislostí), ale metodicky sa s tým autor úplne nevyrovnal. V knihe sa striedajú často zdĺhavé, príkladmi ilustrované partie s heslovitými a len informatívnymi partiami. Vážnejšia je otázka, že autor v niektorých prípadoch dochádza do protirečenia so samým sebou; platí to najmä o otázke objektívnosti estetických kvalít, ktoré rozoberieme podrobnejšie. Celkovo je Vanslovova práca charakteristická z metodologického hľadiska snahou dôslednejšie uplatňovať dialektickú metódu pri vysvetľovaní estetických vzťahov medzi subjektom a objektom, čo sa autorovi aj darí vďaka tomu, že vedome využíva teoretický odkaz Marxov, obsiahnutý najmä v ekonomicko-filozofickom rukopise z roku 1844. Táto tendencia je vôbec príznačná pre súčasné sovietske bádanie v estetike, ako to dokazuje aj zborník estetických štúdií zredigovaný G. Nedošivinom (*Voprosy estetiki I*, Moskva 1958). Tento nepochybný metodologický klad Vanslovov nie je však sprevádzaný dostatočným rešpektovaním

induktívnej metódy vo vzťahu k faktom. Aj u Vanslova často stretávame prevahu deduktívnych postupov, ktoré boli charakteristické pre nedávne obdobie. Niekde sa tieto momenty prejavujú napriek autorovej snahe o dôsledne vedecký postup; napríklad vtedy, keď si úvodom postaví definíciu estetických kvalít a iba dodatočne ju overuje (tento postup by bol oprávnený vtedy, keby definícia bola nastolená len ako hypotéza). Keďže tu však ide o východisko celej knihy, neprekvapujú viaceré protirečenia a kolízie medzi apodiktickým úvodom a výsledkami ďalších analýz.

Z problémov, ktoré Vanslovova práca zhrnuje, vyberáme tieto tri druhy otázok: 1. zrod estetických kvalít a zmyslov (prijímačov), 2. estetická kategória krásna a 3. predmet umenia.

1. ZROD ESTETICKÝCH KVALÍT A ZMYSLOV

Vanslov začína svoju prácu — po historickom úvode — tvrdením, že „estetické kvality patria javom samej skutočnosti, objektívne existujúcej mimo a nezávisle od jej vnímania človekom“ (str. 36). Ich odraz vo vedomí človeka sa vraj bežne nazýva estetickým vzťahom človeka ku skutočnosti (tamže). Obidve tieto tvrdenia nie sú dostatočne overené; prvé z nich sa autorovi dôsledne nepodarilo dokázať ani v celom priebehu štúdie, a druhé tvrdenie, podľa nášho náhľadu príručky a nevystihujúce aktívny podiel človeka v estetických vzťahoch ku skutočnosti, sa v práci vôbec bližšie nerozvádza.

K samému termínu „estetických kvalít“ Vanslov správne poznamenáva, že nie je všeobecný, lebo sa používa aj výraz „estetické vlastnosti“. Vanslov sa kloní k prvému termínu preto, lebo vraj skôr zodpovedá zmyslovému charakteru estetických javov a je celostnejší. S druhým dôvodom možno súhlasiť, s prvým sotva, lebo pojem kvality môže označovať aj javy menej bezprostredne vnímateľné než pojem vlastnosti.

„Estetické kvality javov sú zmyslovo-konkrétne“ — dopĺňa ďalej Vanslov (str. 40) a napokon podáva aj súhrnné vymedzenie: „Estetickú kvalitu definujeme ako tú alebo onú predmetnú, zmyslovo-konkrétnu kvalitu, vyjadrujúcu ľudský, spoločenský obsah, zakotvujúcu ľudskú podstatu vo forme predmetnej vlastnosti...“ (str. 239).

Slová o zakotvení ľudskej podstaty vyplývajú z rozborov, v ktorých Vanslov aplikoval spomínanú Marxovu teóriu obsiahnutú v ekonomicko-filozofickom rukopise z r. 1844. Táto Marxova štúdia, ktorá vyšla po prvý raz r. 1932 v ruštine a nemčine, obsahuje veľmi závažné myšlienky o podstate estetická. Tento Marxov teoretický odkaz nebol v estetike dosiaľ využitý, iba v poslednom čase práve na ňom sa buduje nový rozmach marxistického estetického bádania v Sovietskom zväze. Rukopis vyšiel r. 1947 v starostlivom českom preklade, ktorý dovoľuje plne ho využiť aj pre našu estetiku.

Ide tu o prácu mladého Marxa, ktorý sa vtedy ešte len prepracúval na pozície proletárskeho komunizmu, no bol už tak ďaleko, že vedel aplikovať Heglovu dialektiku na bojovne materialistickú interpretáciu vývinu ľudskej práce ako procesu, prostredníctvom ktorého sa rozvíja špecificky spoločenský vzťah človeka k okolitému svetu.¹ Sám Hegel bol už blízko tejto myšlienke, iba — ako hovorí Marx

¹ Porov. L. Pažitnov v sborníku Voprosy estetiki, 1959, 122.

— „vidí len pozitívnu, a nie aj negatívnu stránku práce.“² Heglova koncepcia je takáto: „Človek sa uskutočňuje praktickou činnosťou, lebo má tendenciu seba tvoriť v tom, čo je bezprostredne dané, a zároveň seba samého v tom poznávať. Tento účel spĺňa zmenami vonkajších vecí, ktorým vtláča pečať svojho vnútra...“³ Pravda, bez materialistickej interpretácie nebolo možné domyslieť všetky spoločenské dôsledky tohto dôležitého objavu. Heglovo poňatie práce je v podstate abstraktné duševné. Marx si to plne uvedomuje už v ekonomicko-filozofickom rukopise a načrtáva perspektívy dialektickomaterialistického poňatia, ktoré berie aj Vanslov za východisko svojej práce. Pre estetiku je zvlášť dôležitou dialektikou spredmetňovania človeka a zľudšťovania prírody. Tento proces je súčasne zdrojom estetických kvalít a estetických zmyslov u človeka.

Tým, že človek tvorí, spredmetňuje sa. Na druhej strane zásah jeho činnosti do reality „zľudšťuje“ prírodu. „Dvojstrannosť procesu spoločenskej výroby dáva aj dvojaký výsledok. Na jednej strane vznikajú v tomto procese estetické kvality javov skutočnosti, na druhej strane sa rozvíjajú estetické city, potreby, schopnosti ľudí“ (Vansov, str. 55). A ďalej: „Iba „zľudštená“ príroda nadobúda pre človeka estetický význam a iba v dôsledku rozvinutia svojej estetickej schopnosti na tomto základe človek začína mať estetický vzťah k okolitým javom skutočnosti“ (tamže).

Estetický vzťah vo svojej elementárnej podobe bol pôvodne nedeliteľnou súčasťou poznávacej a pracovnej činnosti čudí. Postupne sa však táto činnosť diferencovala a došlo k vyčleneniu estetického vzťahu, ktorý — najmä v umení — nadobudol relatívnu samostatnosť, t. j. stal sa sférou špecializovanej činnosti.

Z toho, čo bolo povedané, logicky plynie, že pred existenciou človeka na zemi nejestvovali procesy, ktoré nazývame estetickými. Vanslov preto oprávnené konštatuje, že „estetické kvality nie sú produktom prírody, ale histórie“ (str. 70), i keď to, pravda, „neznačí, že estetické kvality sú nezávislé od prirodzených vlastností javov“ (str. 71).

Tieto správne zistenia sú v zrejmom protirečení s už spomínaným východiskovým Vanslovovým tvrdením, že „estetické kvality patria javom samej skutočnosti“ (str. 36). Áno, patria im, ale len vo vzťahu k danej ľudskej spoločnosti, ktorá sa vyvinula v procese praktického osvojovania si skutočnosti (t. j. v pracovnom procese). Estetické kvality nepatria predmetom tak, ako im patrí veľkosť alebo farba, teda tzv. primárne alebo sekundárne kvality. Dosah materiálneho korelátu pre tú alebo inú estetickú kvalitu je zďaleka nie tej povahy, ako je tomu s materiálnym korelátom pri kvalitách primárnych a sekundárnych. Gnozeológia stáročia uvažovala o objektívnosti či subjektívnosti sekundárnych kvalít (farieb, zvukov, teploty); z materialistického a dialektického hľadiska niet však pochyb, že tu ide o objektívne vlastnosti javov, verifikovateľné uplatnením fyzikálno-fyziológických súradníc a dialektickým chápaním vzťahu objekt—subjekt.

Pri estetických kvalitách je situácia odlišná. V priebehu historického vývinu tu totiž vznikajú a menia sa jednak estetické kvality, jednak estetické zmysly (prijímače). Je práve úlohou marxistickej estetiky tento zložitý proces správne pochopiť a interpretovať. V riešení tejto otázky idealistické estetiky kolísali medzi metafyzicko-objektivistickým a subjektivisticko-agnostickým hľadiskom. Bez dialektickej metódy a materialistického monizmu to inak ani nebolo možné. Je však

² K. Marx, *Národní hospodářství a filosofie*, Praha 1947, 49.

³ G. W. F. Hegel, *Filosofie, náboženství, umění*, Praha 1943, 123.

chybou, keď niektoré zo zvyškov týchto prekonaných koncepcií stretávame aj v súčasnej marxistickej estetike. U Vanslova vidíme takýto zvyšok metafyzicko-objektivistického náhľadu v tom, že na jednej strane sa síce hlási k Marxovej koncepcii zrodu estetických kvalít a zmyslov, no pri sústredení sa na otázku estetických kvalít na to zabúda a estetické kvality nevdojak poníma „objektivisticky“, ako stále vlastnosti predmetov a javov.

Toto vnútorné protirečenie vo Vanslovovej koncepcii jasne vystúpi aj pri porovnaní týchto dvoch citátov: „Majú pravdu bádatelia (medzi nimi aj M. Lifšic...), ktorí sa nazdávajú, že estetický význam „nie je prírodnou vlastnosťou predmetu. V jej vecnosti niet ani atóm toho, čo sa nazýva krásou“ (str. 71). Naproti tomu v partiách o vkuse Vanslov hovorí, že estetický vkusový súd je správny, keď zodpovedá estetickému kvalite objektu (str. 106). Domnievame sa, že Vanslov by nedochádzal k takýmto protirečeniam vo svojom vlastnom názore, keby si uvedomil nasledovnú dôležitú skutočnosť:

Napriek tomu, že zmyslovo-materiálne vlastnosti predmetov (napr. prírodných alebo umeleckých) zostávajú relatívne stále, ich estetické vlastnosti (hodnoty, významy) sa menia, a to podľa objektívnych zákonov spoločenského vývinu, ktoré rozhodujú o tom, akého druhu a obsahovosti budú estetické kvality, funkcie a ideály v spoločnosti danej epochy, triedy a pod. Len so zreteľom na tieto objektívne zmeny života a štruktúry spoločnosti môžeme skúmať a hodnotiť miesto a význam určitého objektu alebo javu z estetického hľadiska, napríklad „život“ umeleckých diel a ich osudy vo vývine ľudstva.

Tento problém vystúpi v celej zložitosti vtedy, keď chápeme — a to je jedine správne — estetické vzťahy subjekt—objekt celostne, dialekticky. Máme tu pred sebou proces, v ktorom sa ustavične mení tak estetická stránka (významovosť) objektov, ako aj estetické prijímače subjektov. Napr. v umení máme estetické reality, vytvárané ľudskými subjektmi najrozmanitejšej úrovne a vývinového stupňa a vnímané či hodnotené tak isto najrozmanitejšími subjektmi. Preto poznanie a hodnotenie estetických kvalít nemôže byť obdobné poznávaciemu procesu vo fyzike alebo v biológii, kde je predmet skúmania napriek svojej menlivosti relatívne stály. Preto ani pravda o estetických kvalitách a javoch vôbec nemôže byť toho istého rodu ako pravda o javoch majúcich iný charakter objektívnej existencie.

Vanslov na jednom mieste svojej práce konštatuje, že objektívnosť estetických kvalít je spoločenská. To však znamená len toľko, že estetické kvality sa zrodili vývinom spoločnosti, a kým existuje ľudská spoločnosť, nepochybne existujú aj ony. No problém je v inom: spoločnosť je natoľko diferencovaná, že tvorba a chápanie estetických realít a vlastností sú charakterizované obrovským kvalitatívnym a názorovým rozptylom. Pritom stupeň a druh estetických kvalít nemožno zisťovať ani štatistickým priemerom tohto rozptylu, ani normatívnym rozhodovaním. Je to možné jedine logickým domyslením podmienok spoločensko-historického procesu, ktorý estetické kvality a estetické zmysly zrodil a rodí. Určujúcim činiteľom tu môže byť len vývinový stupeň, ku ktorému ľudstvo v danej epoche dospelo. Keďže však ľudstvo nie je homogénny útvar, preto nositeľmi kritérií estetického poznania a hodnotenia môžu byť iba tie pokrokové a revolučné zložky ľudskej spoločnosti, ktoré predstavujú jej vývinový predvoj v zmysle *ekonomicko-politickom*, lebo ony bojujú za oslobodenie ľudskej práce a umožňujú jej stávať sa naozaj tvorivým osvojovaním si skutočnosti, a v zmysle *duchovnom*, lebo tu ide aj o proces preniku človeka do hĺbok prírody i do svojej vlastnej existencie, bez

čoho sú estetické javy a procesy nemysliteľné. Domnievame sa, že k takémuto ponímaniu nabáda spomínaná Marxova analýza v ekonomicko-filozofickom rukopise i základné zákonitosti marxistickej estetiky.

2. ESTETICKÁ KATEGÓRIA KRÁSNA

Vanslovovo poňatie estetických kvalít nie je dosť konkrétne, čo súvisí s už spomínaným nedostatočným uplatňovaním induktívnej metódy vo vzťahu k faktom. Prejavuje sa to aj v jeho analýze problému krásna.

Vanslov rozlišuje medzi krásnom ako objektívnou estetickou kvalitou, ktorá je svojou podstatou spoločenská, a pocitom (resp. predstavou, pojmom atď.) krásna, ktorý je subjektívny, t. j. patrí psychike vnímajúceho človeka (str. 96). Pomer medzi prvým a druhým významom slova krásno je, podľa Vanslova, v tom, že pocity krásna môžu zodpovedať objektívnemu krásnu, alebo nie (str. 105). Aj na iných miestach zastáva názor, že je tu akési objektívne krásno ako trvalá vlastnosť (kvalita) predmetov, ktoré neodhaľujem, keď som vo svojom vkusovom súde len osobne subjektívny, ale len pri tzv. nevyhnutne všeobecnom hodnotení, ktoré sa „utvára nie v akte individuálneho estetického súdu, ale v procese umeleckej praxe, dlhého dejinného života umeleckého diela“ (str. 110). Napokon Vanslov vyslovuje túto myšlienku ešte dôraznejšie: „Je zrejmé, že iba tie náhľady na krásno v spoločenskom živote sú pravdivé, ktoré zrodilo objektívne krásno“ (str. 207).

Protikladom objektívneho krásna a subjektívneho pocitu krásna sa však, podľa nášho názoru, významy a formy krásna nevyčerpávajú. Okrem tradičného delenia objektívneho výskytu krásna na krásno v prírode, v spoločnosti a v umení, ktoré delenie nachodíme aj u Vanslova, sú tu rozmanité druhy „existencie“ krásna vo vedomí a psychike ľudí. Tak napr. sú tu individuálne pocity krásna, vyvolané hociktorou z foriem objektívneho krásna (krásou prírodného javu, spoločenského javu alebo umeleckého diela), sú tu ďalej individuálne predstavy o krásne ako individuálne estetické ideály, pričom bývajú „špecializované“ osobitne na oblasť javov prírodných, spoločenských a umeleckých. V spoločenskom vedomí, naproti tomu, už nemôžeme hovoriť o pocitoch krásna (lebo tie sa realizujú len v individuálnych subjektoch), ale iba o ideáloch krásna, ktoré — prirodzene — budú veľmi rozmanité podľa druhov spoločenských útvarov a tried.

Kde tu teraz hľadať koreláty a kritériá objektívneho krásna ako estetickej kvality skutočnosti, a okrem toho koreláty a kritériá ideálov krásna (ako najdôležitejšieho, no nie jediného druhu estetických ideálov)?

V. V. Vanslov sa v tejto otázke prikláňa k názoru iného sovietskeho estetika L. Stoloviča, ktorý píše: „Estetické vlastnosti predmetov a javov sú objektívne po prvé preto, že svojou formou sú vlastnosťami predmetov objektívneho sveta... Po druhé, estetické vlastnosti majú objektívny charakter v dôsledku toho, že ich obsah sa určuje spoločenskými vzťahmi, ktoré existujú objektívne a vyvíjajú sa podľa objektívnych zákonov spoločenského vývinu.“⁴

S týmto rámcovým konštatovaním však nemožno vystačiť, keď všeobecné vymedzenie aplikujeme na konkrétny prípad. Postava černošského bojovníka, ozdobeného tetovaním, obrúčkami v nosových dierkach a inými predmetmi, je cha-

⁴ Cit. Vanslov, 122.

rakterizovaná súhrnom vonkajších vlastností, ktoré samy osebe ešte nie sú estetickými, ale jednoducho zmyslovými. Estetickými sa stávajú určité zmyslové vlastnosti (formy) až vtedy, keď ich vnímame ako *výrazové*. Toto správne zdôrazňuje i sám Vanslov (str. 43). Ktoré sú estetické kvality tohto černošského bojovníka? Isté to nie sú jeho obrúčky, jeho tetovaná tvár a ostatné predmety, pretože estetické kvality nie sú totožné s predmetom a jeho zmyslovými vlastnosťami. Estetické kvality černošského bojovníka sú nevymedziteľné bez spoločenského kontextu, v ktorom budeme tento objekt posudzovať, teda bez kontextu, v ktorom budú jeho vlastnosti zakaždým výrazom iných obsahov. V kontexte černošského kmeňa má takto ozdobená postava iste vlastnosti krásy, sily, hrdinstva, mužnosti, príťažlivosti. Národopisný bádateľ, ktorý sociálnym zákonom kmeňa dobre rozumie, bude vedieť tieto vlastnosti tiež dešifrovať, ale ako teoretické; v skutočnosti má tento bádateľ inú estetickú predstavu krásy, mužnosti a príťažlivosti. A tým viac ľudí z našej civilizácie. Ich estetické sudy o postave černošského bojovníka budú krajne rozmanité — od pocitu ošklivosti cez pocit rozhorčenia nad zohavenou prirodzenou dôstojnosťou človeka až po labužnícke kochanie sa v exotickej kráse, ktorá je však v tomto kontexte niečo úplne iné než v kontexte černochovej vlasti.

Možno teda hovoriť o objektívnosti estetických kvalít v tom zmysle ako Vanslov? Podľa nášho názoru nemožno. Napriek tomu, že súhrn vlastností skúmaného objektu (černošského bojovníka) bude nemenný, jeho estetické kvality budú menlivé podľa spoločenských vzťahov, do ktorých sa černocho dostane. Pritom, prirodzene, musíme robiť podstatný rozdiel medzi individuálnym a spoločenským estetickým hodnotením. Prvé bude vždy subjektívne. Druhé bude objektívne, ale nebude súhlasné. Tak sa stane, že černošský bojovník bude mať objektívne rozdielne estetické vlastnosti podľa toho, aká spoločnosť ho bude posudzovať. Z povedaného však neplynie dôsledný estetický relativizmus alebo agnosticizmus. Napokon, aplikovanie zákonitostí spoločenského vývinu prináša kľúč aj na rozriešenie prípadu černošského bojovníka. Na jednej strane chápeme a vieme vysvetliť, prečo v danom vývine ľudskej spoločnosti môžu existovať takéto objektívne rozdiely estetických kvalít toho istého predmetu či javu, na druhej strane však vieme i to, ktoré estetické vlastnosti a im zodpovedajúce estetické zmysly (prijímače) ďalším vývinom odumrú.

Preto treba pozmeniť a doplniť Vanslovovu definíciu estetických kvalít tým, že estetické kvality nie sú objektívno-materiálne vlastnosti objektívnej reality, ale sú to *hodnoty*. Najlepšie to možno dokázať práve na probléme krásna. Krásno (nie ako pocit, ani ako ideál), ale ako estetická kvalita vecí a javov je vlastnosť, ktorú v objekte odhaľuje, alebo objektu pripisuje jednotlivec a spoločnosť v procese, ktorý je vždy hodnotiacim. Byť krásnym nie je vlastnosť toho istého druhu ako byť hranatým alebo červeným, ale toho druhu ako byť dobrým, príjemným, vznešeným. Hodnotiacu povahu estetických kvalít dokazuje aj skutočnosť, že ich nemožno v objekte konštatovať bez miery alebo normy (ideálu), ku ktorej ich vedome či mimovoľne „prirovnávame“. Súhlasíme s Dušanom Šindelařom, ktorý hovorí, že krásno v objekte je „určitá kvalita estetickej hodnoty“, zatiaľ čo krásna ako ideál je „mierou estetickej hodnoty“.⁵

Zostávajú tu ešte nejasnosti s používaním slov krásno, krásna, krásne atď. Sotva možno normatívne určovať, v akom význame ktoré z nich používať. Dôle-

⁵ D. Šindelař, *Problém krásna v současném umění a estetice*, Praha 1958, 194.

žité je však, aby sa robil jasný rozdiel medzi krásnom ako estetickou kvalitou (hodnotou) objektu, ďalej pocitom krásna a napokon krásnom ako ideálom (normou) individuálnej alebo spoločenskej povahy.

3. PREDMET UMENIA

Inou otázkou, ku ktorej sa vyjadruje vo svojej práci V. V. Vanslov, je otázka špecifického predmetu umenia. Ide tu o problém, ktorému sa v posledných rokoch venovala pozornosť v celej marxistickej estetike. Uvedieme výber niektorých náhľadov, aby bolo zrejmé, že tu ide o otázku, ktorá sa ešte zďaleka nemôže považovať za uzavretú.

Sovietsky estetik A. I. Burov sa už dávnejšie zapodieva otázkou špecifického predmetu umenia, ktorú považuje za dôležitú pre vymedzenie estetickej podstaty umenia. Pre jeho staršie práce je charakteristický tento náhľad na otázku predmetu umenia: „Ak každá z vied skúma človeka len z jednej stránky, potom ume- nie zachycuje človeka v celej jeho životnej celistvosti, v syntéze stránok jeho života, bez ktorej neexistuje živý človek. Predmet odrazu vo vede i v umení je vlastne ten istý, ale umelec ho zachytáva inak, a preto má predmet umenia svoju špecifičnosť“.⁶ Názory tohto druhu boli neskôr kritizované ako „gnozeologické“. Burov svoju koncepciu čiastočne modifikoval, i keď jej jadro nezmenil. Vo svojej knihe z roku 1956 definuje: „Špecifickým predmetom umenia je spoločenský človek ako živý celok v celej mnohotvárnosti svojich ľudských vlastností a vzťahov.“⁷ Obdobná koncepcia sa nachodí u viacerých sovietskych estetikov a najmä u tých, ktorí pracujú v teórii literatúry, ako L. I. Timofejev, A. Jegorov a i. Častejšie sa stretávame s obmenou, že predmetom umenia nie je človek, ale ľudský život a pod. G. Nedošivin, ktorý bol jedným z vedúcich predstaviteľov „gnozeologickej“ koncepcie umenia, vo svojej novšej práci — v reakcii na Burova — zastáva názor, že predmetom umenia nie je človek, ale „všetko to v živote, čo je dostupné konkrétne-zmyslovému vnímaniu a podlieha prakticko-duchovnému (ce- lostnému) osvojeniu a hodnoteniu“.⁸ Inú pozíciu zaujíma v sovietskej estetike V. V. Vanslov, ktorý — tak isto v polemike s Burovom — vyslovuje tézu, že špecifickým predmetom umenia je „objektívna skutočnosť vo svojej estetickej svojbytnosti alebo estetických kvalitách“ (str. 237).

Iného druhu sú tie názory na otázku predmetu umenia, ktoré hovoria, že umenie prostredníctvom človeka (určitej doby, triedy) vyjadruje prírodu a pro- stredníctvom prírody vyjadruje človeka. Tento názor podmienil tézy, vyslovené v práci nášho teoretika V. Zykunda⁹, a napokon sú blízke aj náhľadom estetika J. Volka, ktorý venoval problému špecifičnosti predmetu obsiahlu štúdiu.¹⁰ Vol- kov názor je stručne obsiahnutý vo výroku: „Umenie odráža priamo a bezpro-

⁶ A. I. Burov, *O špecifičnosti obsahu a formy v umení, Otázky literatúry a literárnej kritiky*, Praha 1955.

⁷ A. I. Burov, *Estetická podstata umenia*, Bratislava 1957, 271.

⁸ G. Nedošivin, *K voprosu o suščnosti estetičeskogo. Voprosy estetiki*, Moskva 1958, 55.

⁹ Porov. V. Zykunda, *K základní otázce estetiky*, Praha 1957, 81 a 117.

¹⁰ J. Volek, *O špecifičnosti předmětu uměleckého odrazu skutečnosti. Otázky theorie poznání*, Praha 1957.

stredne objektívnu realitu a *vztah subjektu k nej*, alebo subjekt a jeho vzťah k objektívnej realite“.¹¹

Bolo by možné pokračovať v citovaní náhľadov na otázku špecifického predmetu, ale nie je to potrebné. Chceli sme iba ukázať, že táto otázka je v súčasnej estetike značne rozpracovaná a ktokoľvek sa ňou teoreticky zapodieva, nemôže nereagovať na množstvo jej čiastkových, často protichodných riešení. V. V. Vanslov formuluje svoj názor na ňu výlučne v polemickom zahrození proti Burovovi.

Vanslovova téza o špecifickom predmete nie je uspokojivá ani vecne, ani logicky. Vecne: predmetom umenia sa môže stať a veľmi často sa stáva — a to aj v realistickom umení — i subjektívna skutočnosť. Vanslovovo vymedzenie šírky predmetu je teda úzke, v línii onoho úzko ponímaného modelu teórie odrazu, ktorý zapríčiňoval negovanie špecifičnosti umenia najmä v pomere k vede a k vedeckému poznaniu. Logicky je Vanslovova téza neuspokojivá preto, lebo je púhou tautológiou. Postačí nahradiť výraz „estetická svojbytnosť“ výrazom „estetická špecifičnosť“ (čo je to isté) a Vanslovova definícia bude znieť: špecifickým predmetom umenia je objektívna skutočnosť vo svojej estetickej špecifičnosti alebo estetických kvalitách.

Už sme povedali, že Vanslovovo poňatie estetických kvalít nie je dôsledne dialektickomaterialistické, lebo nedomýšľa dialektický proces zrodu a vývinu estetických kvalít a estetických zmyslov v priebehu historicko-spoločenského osvojovania si prírody človekom. Vanslovovi estetické kvality fakticky splyvajú so zmyslovými kvalitami. Nepriamo to vidno aj na jeho definícii špecifického predmetu umenia. Podľa toho umenie by bolo odrážaním akejsi estetickej tvárnosti objektívneho sveta. Skutočnosť je však iná. Umelec vo svojej tvorbe takto postupuje len v niektorých prípadoch (napríklad krajinár pri práci v teréne), pričom to nie je postup špecificky umelecký, ale skôr pomocný, študijný. Umelec pri styku so skutočnosťou nenarába s nejakými objektívnymi estetickými kvalitami, ale so zmyslovými kvalitami, s tvárnosťou sveta, a zároveň so svojím vlastným psychickým životom, skúsenosťami, predstavami, náhľadmi a túžbami. Ako by sme z hľadiska Vanslovovej definície predmetu vysvetlili napríklad tvorbu na historickej kompozícii v maľbe, subjektívno-lyrickú báseň a pod.? Kde sa tu zobrazuje skutočnosť v jej „estetickej svojbytnosti alebo estetických kvalitách“? Zdá sa nám, že Vanslovova koncepcia špecifického predmetu by sa ľahko mohla stať teoretickým podpretím naturalizmu. Okrem toho implikuje normatívne ponímanie umenia, lebo všetka tá tvorba, ktorá by nezobrazovala objektívnu skutočnosť v jej estetickej svojbytnosti čiže v jej estetických kvalitách (rozumej: ktorá by nebola jej portrétom), nebola by umením.

Hoci nemožno súhlasiť ani s Burovovou koncepciou, ktorá vlastne iba obmieňa niekdajšiu, vo svojej dobe nanajvýš pokrokovú, ale ešte predmarxistickú tézu N. G. Černyševského, jednako je Burov vo svojom názore bližšie k pravde ako Vanslov. Burov totiž hovorí o celostnom človeku ako predmete umenia. A celostného človeka si nemožno predstaviť bez toho „syntetického“ poňatia objektívnej a subjektívnej skutočnosti, o ktoré v každom opravdivom umení naozaj ide. Burov si uvedomuje tento súhrn objektívneho a subjektívneho v umení. V inej svojej práci formuluje problém takto: „Obsah umeleckého diela má teda dve stránky:

¹¹ Tamže, 343.

objektívnu (predmet) a subjektívnu (umelcov výklad predmetu a jeho zhodnotenie).¹²

V inej svojej štúdii má aj ďalšiu formuláciu, a to v tom zmysle, že hlavným predmetom umenia je spoločenský človek a špecifickým obsahom umenia je život spoločnosti.¹³

Samotná otázka špecifického predmetu umenia, keď sa na ňu dívame historicky, stala sa v poslednom čase znovu aktuálnou z potreby definovať a obhájiť špecifičnosť umenia. Za jednu z príčin niekdajšieho schematizmu v umení a „gnoseologizmu“ v estetike sa totiž považovala práve skutočnosť, že mnohí marxistickí estetiky pred nedávnom nevideli medzi umením a vedou rozdiel čo do predmetu, ale len čo do formy. Odtiaľ snaha podčiarknuť špecifičnosť umenia nájdením jeho osobitného predmetu.

Otázka je príliš zložitá, aby ju tu bolo možné riešiť. Považujeme iba za potrebné konštatovať, že podľa nášho názoru špecifičnosť umenia nenájdeme v špecifickom predmete. Keby to tak bolo, museli by byť doterajšie pokusy v tomto smere súhlasnejšie vo výsledku. Ako sme však videli, návrhy jednotlivých autorov sú napriek základnému marxistickému východisku podstatne rozdielne.

Z toho, že nesúhlasíme s existenciou špecifického predmetu umenia, nemôžeme usudzovať, že umenie svoj predmet nemá. Empiricky sa ľahko môžeme presvedčiť, že rozmanité druhy umenia majú nevyčerpatelnú šírku predmetov (t. j. tém, motívov), no nejde tu o prvok, ktorý by rozhodoval o špecifičnosti umenia. Tú treba hľadať v estetickom vzťahu subjektu a objektu, v tvorivom procese a v špecifickej spoločenskej funkcii umenia. Keď pozorne analyzujeme vyššie citované názory o predmete umenia a zhrnieme ich racionálne jadro, prideme k záveru, že ono sa týka omnoho skôr estetického vzťahu umenia ku skutočnosti ako komplexnej otázky než špecifického predmetu.

Táto problematika však už presahuje rámec kritického komentára k Vanslovovej štúdii. Bolo by možné vybrať z nej ďalšie podnetné myšlienky, núkajúce sa na podrobnejšiu analýzu, no kládlo by to prílišné nároky na rozsah našej recenzie.

Záverom považujeme za potrebné zdôrazniť, že vydanie prekladu Vanslovovej práce v slovenčine bolo iniciatívne a záslužné. Podnecuje to širší záujem o estetiku u nás a sprístupňuje prácu sovietskeho autora, sympatickú šírkou a serióznosťou teoretického záberu problémov, ktoré sa donedávna často traktovali bez tej dávky úsilia o tvorivosť, aká je charakteristická pre teoretickú situáciu dnešnej sovietskej estetiky. Skutočnosť, že sme k Vanslovovým náhľadom mali rad kritických poznámok, súvisela s našou snahou vyhnúť sa mechanickej parafráze tých miest, s ktorými súhlasíme, a radšej nastoliť otázky vyžadujúce si ďalšie teoretické hľadanie a prehlbovanie.

*

¹² A. I. Burov, O špecifičnosti obsahu a formy v umení, Otázky literatury a literárnej kritiky, Praha 1955, 85.

¹³ O gnoseologické podstatě uměleckého zobecnění, tamže, 56—57.